

"אז לא אבוש בהביטי אל כל מצוותיך"

חלוקת המצוות להלכותיהן בספר היד החזקה

א. כל ספר מספרי הי"ד החזקה פותח בפסוק הקשור לספר ומסיים בדברי אגדה הנוגעים להלכותיו.

בדברי חז"ל מצאנו התבטאויות בקשר לפתיחות וסיומים היכולות לשמש לנו בסיס להבנת דרכו של הרמב"ם בספרי היד החזקה.

אמרו חכמים (ברכות י" ע"א): "אמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן כל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח בה באשרי וסיים בה באשרי". וכתבו התוספות: "דלאו דווקא פתח באשרי וסיים באשרי אלא חתימה מעין פתיחה". והוסיף הרשב"א: "ומכאן שמכו חכמים ברוב הברכות לעשות חתימתן מעין פתיחתן". עוד אמרו (מדרש תהלים פרק א'): :

ממקום שפתח זה סתם זה וממקום שסתם זה פתח זה... עמד יצחק וברך את יעקב בנתינה שנאמר "ויתן לך האלהים", וחתם בקריאה שנאמר "ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו". עמד יעקב לברך את השבטים ופתח במה שחתם יצחק אביו הדא הוא דכתיב "ויקרא יעקב אל בניו", ובמה חתם ב"זאת" שנאמר "וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם". עמד משה לברך את ישראל ופתח במה שחתם יעקב שנאמר "וזאת הברכה", וחתם ב"אשריך". כיון שעמד דוד פתח במה שחתם משה ואמר אף אני אברך את ישראל באשרי, שנאמר "אשרי האיש".

פתיחה מעין הסיום וסיום מעין הפתיחה של הספר שלאחריו, עושים את הספר כולו לחטיבה אחת בעלת פרקים שונים.

עיון בפתיחות והסיומים של הי"ד החזקה מראה שאמנם כך בנה הרמב"ם את ספרו.

ב. בספר מורה נבוכים, בחלק שלישי (פל"ה), חילק הרמב"ם מצוותיה והלכותיה של תורה לי"ד חלקים, בחלוקה השונה מחלוקת הי"ד החזקה. לימוד גדול אפשר ללמוד מהשינויים בין ספר היד למורה, ואלו עיקר השינויים:

הלכות מילה נעתקו מספר אהבה לספר העוסק בעניני נשים.

כמו כן הלכות איסורי ביאה נעתקו מספר קדושה לעניני נשים.

ספר מיוחד בא לעניני מאכלים וכלולים בו הלכות נזיר.

הלכות כלאיים נעתקו מספר זרעים לענינים המרחיקים מעבודה זרה.

הספרים עבודה וקרבנות מחולקים באופן אחר שהאחד עוסק רק בבית הבחירה וכלי מקדש, והשני בעניני הקרבנות, ציבור ויחיד (מה שאין כן ב"ד החזקה שעבודה כולל בית הבחירה וקרבנות ציבור).

ספרים "קנין" ו"משפטים" הם ספר אחד בחלוקת המורה.

נראה שההבדלים נובעים מהענין המיוחד של כל ספר. ספר היד החזקה הוא ספר הלכה, ולכן מבטו על המצוות הוא מבט הלכתי, וספר המורה הוא ספר פילוסופיה, ומבטו על המצוות הוא מחשבתי, מצד טעמי המצוות. ההבדל בין המבטים הוא שבמבט הלכתי אנו מסתכלים על המצוה גופא מה היא פועלת עלינו ומה אנו פועלים בה, ואילו במבט מחשבתי פילוסופי, אנו מסתכלים למה המצוה מוליכה אותנו, לאיזו השקפה ואיזו מידה טובה.

הבדל זה יבאר כל ההבדלים. תן לחכם ויחכם עוד.
 הפתיחות והסיומים, כיון שאינם הלכתיים, פעמים שהם בנויים על פי הסדר של מורה נבוכים וכמו שיתבאר.

ג. ספר המצוות נכתב לצורך היד החזקה¹, מנין המצוות מבטיח שלא תשמט מצוה ויהיה ספר היד החזקה שלם בתרי"ג המצוות, הלכותיהן וסעיפיהן. בהביטו אל מנין המצוות עם ראשית כתיבת היד החזקה, כתב הרמב"ם את הפסוק בראש ההקדמה (תהילים קי"ט, ו'):

אז לא אבוש בהביטי אל כל מצוותיך.

את ההלכות פתח הרמב"ם, בספר המדע, בפסוק (תהילים ל"ו, י"א):

משוך חסדך ליוזעידך וצדקתך לישרי לב.

פסוק זה הוא המהווה תפילה² לסייעתא דשמיא בשני היסודות המרכיבים את ספר המדע: א. ידיעת החכמה. ב. מדות נכונות. וסיום ספר המדע - מעין הפתיחה, בחשיבות הדעת בעבודת ה':

דבר ידוע וברור שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם, עד שישגה בה תמיד כראוי ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה, כמו שצוה ואמר "בכל לבבך ובכל נפשך". אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת שידעהו, ועל פי הדעה תהיה האהבה, אם מעט, מעט ואם הרבה, הרבה, לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו כפי כח שיש באדם להבין ולהשיג כמו שביארנו בהלכות יסודי התורה (שהם בתחילת ספר המדע).

¹ על הקשר בין ספר המצוות לספר הי"ד החזקה, כתב הרמב"ם בהקדמתו לספר המצוות. ועי' מה שכתבנו על כך לעיל בפרק 'מגמות שונות למנין המצוות'.

² נראה, באופן כללי, שהפסוקים הפותחים את הספרים הם פסוקי תפילה, הקשורים להלכות. הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות כתב (עמ' י"ט במהד' הרב קפאח): "ואין לאדם לעשות, עם הלימוד וההשתדלות בעסק התורה, אלא לכונן את לבו לה' ויתפלל לפניו ויתחנן שיחנהו דעת ויעזרהו ויגלה לו הסודות הכמוסים בכתבי הקדש כמו שמצאנו דוד ע"ה עשה כן והוא אמרו 'אל עיני ואביטה נפלאות מתורתך'".

וכך בהקדמתו לפרק חלק (בעיקר השמיני): "...כל אות שבה (בתורה) יש בה חכמות ונפלאות למי שהבינו ה' ולא תושג תכלית חכמתה, ארוכה מארץ מדה, ורחבה מני ים, ואין לאדם אלא להתפלל כמו דוד משיח אלהי יעקב שהתפלל 'אל עיני ואביטה נפלאות מתורתך'".

סיום ספר המדע קשור לספר הבא - ספר אהבה - "על פי הדעה תהיה האהבה".

ספר אהבה פותח בפסוק (תהילים קי"ט, צ"ז):

מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי.

שהוא יסוד ספר האהבה, כלשון הרמב"ם במנין שעל סדר ההלכות: "ספר שני אכלול בו כל המצוות שהן תדירות שנצטוינו בהן כדי לאהוב המקום ולזכרו תמיד כגון קריאת שמע ותפילה ותפילין וברכת כהנים, ומילה בכלל לפי שהוא אות בכשרנו להזכיר תמיד בשעה שאין שם לא תפילין ולא ציצית וכיוצא בהם וקראתי שם ספר זה ספר אהבה".

וסיום בהל' ברכות³ מעין הפתיחה, בפסוק (תהילים קמ"ה, ב'): "בכל יום אברכך".

מתוך "המצוות התדירות תמיד" - "כל היום היא שיחתי" ו"בכל יום אברכך" - בא ספר ה"זמנים" העוסק בזמנים המיוחדים ומצוותיהם. הספר פותח בפסוק (תהילים קי"ט, קי"א):

נחלתי עדותיך לעולם כי ששון לבי המה⁴.

קישורו לספר זמנים יתבאר על פי פירוש האבן עזרא⁵ על הפסוק: "הטעם היא נחלתי שאשמח בה ועדותיך הם הנפלאות שעשית שהעתיקו אבותי ואני אשמח כאילו אני עד הייתי בימים ההם", וביאורו שאותם מאורעות ונפלאות שהיו בעבר עוברים מדור לדור כנחלה, ואנו שמחים בהם כאילו ראינו אותם בעצמנו, ופשוט שמדובר על החגים אשר נקבעו לזכר המאורעות.

וסיום הלכות המועדים בהל' לולב⁶ מעין הפתיחה העוסקת ב"ששון לבי":

אף על פי שכל המועדות מצוה לשמוח בהן, בחג הסוכות היתה שם במקדש שמחה יתירה.

סיום כלל ספר זמנים בהל' חנוכה:

היה לפניו נר ביתו ונר חנוכה או נר ביתו וקדוש היום, נר ביתו קודם משום שלום ביתו שהרי השם נמחק לעשות שלום בין איש לאשתו, גדול השלום שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם שנאמר "דרכיה

³ כפי שהתבאר בפתיחת זה המאמר שהפסוקים הם על פי מורה נבוכים, ושם כלל הל' מילה בענינים אחרים, ואם כך, הל' ברכות הם סוף ספר אהבה, וכמו כן בשאר הספרים.

⁴ עוד יש לציין סיום ספר אהבה הוא בפסוק "שש אשיש בה" הוא הפטרת השבת האחרונה של שבע דנחמתא, ופתיחת ספר זמנים ב"ששון לבי המה".

⁵ הרמב"ם ראה פירוש האבן עזרא כידוע.

⁶ אחרי הל' לולב באים הל' שקלים, קידוש החודש ותעניות ולבסוף מועדים דרבנן - חנוכה ופורים. נראה שלפיכך סיים הל' לולב בעניני אגדה כדרכו בסוף ספר, כיון שזה מהוה סיום.

דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום”.

והוא קשור לספר נשים הבא אחריו.
ספר נשים פותח בפסוק מספר משלי (י”ג, ד):

תורת חכם מקור חיים לסור ממוקשי מות.

והוא קשור לסיום ה’ אסורי ביאה³ אשר לפי החלוקה במורה נבוכים שייכות לספר נשים:

וכן ינהוג להתרחק מן השחוק ומן השכרות ומדברי עגבים שאלו גורמים גדולים והם מעלות של עריות. ולא ישב בלא אשה שמנהג זה גורם לטהרה יתירה. גדולה מכל זאת אמרו יפנה עצמו ומחשבתו לדברי **תורה** וירחיב דעתו בחכמה שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה, ובחכמה הוא אומר “אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירווך בכל עת באהבתה תשגה תמיד” (משלי ה’, ט).

דברים אלו הם בדיוק הפירוש לפסוק הפותח את הספר: “תורת חכם מקור חיים” וזה מה שיועיל לאדם “לסור ממוקשי מות” שהן העריות.

ספר נשים קשור לספר הקדושה כפי שראינו - נשים מסיים בהל’ סוטה, השייכת אף היא לאיסורי ביאה - שהן תחילת ספר קדושה.
ספר קדושה פותח בפסוק (תהילים קי”ט, קל”ג):

פעמי הכן באמתך ואל תשלט בי כל און.

באורו וקישורו לספר, שכן יש בו בקשה לתקן את מהלכיו באופן שלא ישלוט בו און, וזה ענינו של ספר הקדושה העוסק בדברים אשר באופן טבעי אנו דומים בהם לכל העולם (האנושי והחי בכללו) והוא בא לתקן את מעשינו באלו הדברים באופן שיהיו בקדושה ויבדילו אותנו מכל החי ומכל האומות, כלשון הרמב”ם בהקדמתו למנין שעל סדר ההלכות:

ספר חמישי אכלול בו מצוות של ביאות אסורות ומצוות של מאכלות אסורות לפי שבשני ענינים האלו קדשנו המקום והבדילנו מן העובדי כוכבים, בעריות ובמאכלות אסורות, ובשניהם נאמר “ואבדיל אתכם מן העמים”, “אשר הבדלתי אתכם מן העמים”.

“ופעמי הכן באמתך” קשור לסיום ספר הקדושה (סוף ה’ שחיטה):

וכשמכסה לא יכסה ברגלו אלא בידו או בסכין או בכלי, כדי שלא ינהוג בו מנהג בזיון ויהיו מצות בזויות עליו. שאין הכבוד לעצמן של מצות אלא למי שצוה בהן ברוך הוא והצילנו מלמשש בחשך וערך אותנו נר ליישר המעקשים ואור להורות נתיבות היושר, וכן הוא אומר

(תהילים קי"ט, ק"ה) "נר לרגלי דבריך ואור לנתיבותי"⁷.

ו"נר לרגלי דבריך ואור לנתיבותי" קשור להמשכו "נשבעתני ואקיימה לשמור משפטי צדקך" (קי"ט, ק"ו), ואמנם אחר ספר הקדושה באות הלכות **שבועות** של ספר הפלאה.

פתיחת ספר הפלאה בפסוק מאותה הפרשה בתהילים (קי"ט, ק"ח):

נדבות פי רצה נא ה' ומשפטיך למדני.

קשור הפסוק לספר פשוט אלא שביאורו צ"ע, מה ענין ראשיתו לסימומו. מה ענין "משפטיך למדני" ל"נדבות פי רצה נא ה' "? ומתבארים הדברים, על פי קשר הפסוק הפותח לסיום הספר, בהל' ערכין וחרמין:

לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו, והעושה כן עובר על דעת הכתוב שהרי הוא אומר "מכל אשר לך" ולא "כל אשר לך" כמו שביארו חכמים. ואין זו חסידות אלא שטות שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות ואין מרחמין עליו, ובזה וכיוצא בו אמרו חכמים חסיד שוטה מכלל מבלי עולם, אלא כל המפזר ממונו במצוות אל יפזר יותר מחומש, ויהיה כמו שצוו נביאים "מכלכל דבריו **במשפט**" בין בדברי תורה בין בדברי עולם, אפילו בקרבנות שאדם חייב בהם הרי חסה תורה על הממון ואמרה שיביא כפי מסת ידו, קל וחומר לדברים שלא נתחייב בהם אלא מחמת נדרו שלא ינדור אלא כראוי לו, שנאמר "איש **כמתנת** ידו כברכת ה' אלוהיך אשר נתן לך".

אם כן פירוש הפסוק הפותח: "נדבות פי רצה נא ה'" אלא שאת המידה למדני. "**משפטיך** למדני" מעין "מכלכל דבריו **במשפט**". וסיום הפלאה קשור באופן ברור לראשית זרעים (על פי מורה נבוכים) בהל' "מתנות עניים"³ - "איש כמתנת ידו כברכת ה' אלוהיך אשר נתן לך". ספר זרעים פותח בפסוק (תהילים קי"ט, קע"ג):

תהי ירך לעזרני כי פקודיך בחרתי.

ויש לתמוה מה ענין פסוק זה אצל ספר זרעים. דומה כי אין להסביר קישורו של פסוק זה לספר זרעים אלא על פי קישורו לסיום הספר, בהל' שמיטה ויובל פי"ג:

ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלוהים ופרק מעל צוארו עול

⁷ מענין הקשר הלשוני בין "פעמים" ל"רגלים", ש"פעמים" משמש כ"רגלים" - "שלש פעמים בשנה" (שמות כ"ג, י"ז, ועוד), ו"רגלים" כ"פעמים" - "כי הכיתני זה שלש רגלים" (במדבר כ"ב, כ"ח).

החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהי ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללויים, הרי דוד ע"ה אומר ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי".

הפסוק הפותח כפסוק המסיים: "תהי ידך לעזרני" מעין "אתה תומיך גורלי". "כי פקודיך בחרתי" מול "ה' מנת חלקי וכוסי".

ואם כן פירוש הפסוק הפותח ספר זרעים, שהוא מבקש עזר מאת ה' שיספיק לו חלקו, על מנת שיוכל לעבוד ה' ולשרתו, ובזה מבטא הרמב"ם שהקישור אל הקרקע בעבודת האדמה, בעקבות חטאו של אדם הראשון היא באה - "בזעת אפיך תאכל לחם" - ולכן דווקא ספר זה סיים ביסודם של שבט לוי הנבדלים מעבודת האדמה, וכן כל איש ואיש החפץ להיות כמותם, ואף הפתיחה רומזת לזה.

סיום ספר זרעים בשבט לוי ודומיהם העומדים "לפני ה' לשרתו ולעבדו", קשור לספר עבודה הבא אחריו, העוסק בעומדים לפני ה' בעבודתם בבית המקדש (ראוי לציון שדווקא אחר ספר זרעים העוסק בעבודת האדמה בא ספר עבודה העוסק בבית המקדש, דווקא לספר זה קרא הרמב"ם עבודה, ללמדך שזו היא העבודה האידיאלית, מה שאין כן עבודת סדר זרעים שבעקבות חטא אדם הראשון היא באה. וכך אנו רואים בסיום ספר עבודה "אמרו חכמים שבשביל עבודת הקרבנות העולם עומד").

ספר עבודה פותח בפסוק (תהילים קכ"ב, ו'):

שאלו שלום ירושלים ישליו אוהביך.

אף כאן אנו זקוקים להבדל בין חלוקה שחילק הרמב"ם את המצוות במורה נבוכים לבין חלוקתו בספר הי"ד³. בפתיחת ספר הי"ד (בחלוקה לפי סדר ההלכות) כתב:

ספר שמיני אכלול בו מצוות שהם בבנין המקדש וקרבתו ציבור התמידין וקראתי שם ספר זה ספר עבודה. ספר תשיעי אכלול בו מצוות שהן בקרבנות היחיד וקראתי שם ספר זה ספר קרבנות.

ובחלוקת מורה נבוכים כתב:

הקבוצה העשירית כוללת את המצוות התלויות במקדש וכליו ועובדיו והם המצוות אשר מנינום **במקצת** ספר עבודה... הקבוצה האחת עשרה כוללת את המצוות התלויות בקרבנות והם רוב המצוות אשר מנינום בספר עבודה וספר קרבנות.

לפי חלוקת מורה נבוכים מובן מדוע פתח בפסוק "שאלו שלום ירושלים ישליו אוהביך" העוסק בשאיפתנו לבנין ירושלים, אף שלא מוזכר בו הקרבנות, ובגמרא מגילה (י"ז ע"ב) מוזכר פסוק זה בפירוש על בנין ירושלים, אף קודם שיש בה

קרבנות, שכן כתבו בסדר התפילה: "...והיכן מתרוממת קרנם בירושלים, שנאמר 'שאלו שלום ירושלים ישליו אוהביך', וכיון שנבנית ירושלים בא דוד... וכיון שבא דוד באתה תפילה... וכיון שבאת תפילה באת **עבודה**", נמצינו למדים שבנין ירושלים מעלה בפני עצמה אף קודם לעבודה, ושאיפתנו לבנין ירושלים באה בפסוק הנזכר.

עוד יש לומר שהפסוק אינו מדבר בפרטיות על העובדים בעבודת בית המקדש בירושלים, אלא על הכלל כולו השואל בשלום ירושלים והאוהב אותה, וזה בהמשך לסוף ספר זרעים המציין שכל אחד ואחד ראוי להיות כלוי, ולעמוד לפני ה', וזה קשור לסיום ספר עבודה (על פי מורה נבוכים) בהל' כלי המקדש והעובדים בו, שמדבר אף הוא על שייכות כלי המקדש לכלל, ועל היות כל אחד ואחד ראוי להיות כהן גדול, כלשונו:

זה שאתה מוצא בדברי נביאים שהכהנים היו חוגרין אפוד בד, לא היו כהנים גדולים. שאין האפוד של כהן גדול אפוד בד, ואף הלויים היו חוגרין אותו שהרי שמואל הנביא לוי היה ונאמר בו "נער חגור אפוד בד", אלא אפוד זה היו חוגרין אותו בני הנביאים ומי שהוא ראוי שתשרה עליו רוח הקודש להודיע כי הגיע זה למעלת כהן גדול שמדבר על פי האפוד והחושן ברוח הקודש.

סיומו של ספר עבודה כולו, בהל' מעילה, בעניני טעמי המצוות, ובסופו "וכל **הקרבנות** מכלל החוקים", ובהמשך לכך ספר **הקרבנות**. פתיחת ספר הקרבנות בפסוק (תהילים קט"ז, י"ז):

לך אזבח זבח תודה ובשם ה' אקרא.

פתיחה זו אף היא מוכיחה, שהפסוקים שבראש הספרים הם על פי החלוקה שבמורה נבוכים³, שכן זבח תודה, אין לו מקום כלל בספר הקרבנות, והלכותיו נמצאות בהל' מעשה הקרבנות שבספר עבודה, ובהל' נדרים שבהפלאה, אלא שלפי החלוקה שבמורה נבוכים, "מעשה הקרבנות" שייך לחלק זה, ופתח הרמב"ם דווקא ב"זבח תודה" כהמשך לספר "**עבודה**" על פי הגמרא במגילה (י"ח ע"א): "וכיון שבאת **עבודה** באתה **תודה**", שנאמר 'זבח תודה יכבדני'". ספר הקרבנות מסיים בהל' תמורה:

אף על פי שכל חוקי התורה גזירות הם, כמו שביארנו בסוף מעילה, ראוי להתבונן בהן וכל מה שאתה יכול ליתן לו טעם תן לו טעם, הרי אמרו חכמים הראשונים ששלמה המלך הבין רוב הטעמים של כל חוקי התורה. **יראה לי**, שזה שאמר הכתוב "והיה הוא ותמורתו יהיה קדש" כענין שאמר "ואם המקדיש יגאל את ביתו ויסף חמישית כסף ערכך עליו". ירדה תורה לסוף מחשבת האדם וקצת יצרו הרע, שטבע של אדם נוטה להרבות קנינו ולחוס על ממונו ואף על פי שנדר והקדיש

אפשר שחזר בו וניחם ויפדה בפחות משוויו, אמרה תורה אם פדה לעצמו יוסיף חומש, וכן אם הקדיש בהמה קדושת הגוף שמא יחזור בו וכיון שאינו יכול לפדותה יחליפנה בפחותה ממנה, ואם תתן לו רשות להחליף הרע ביפה, יחליף היפה ברע ויאמר טוב הוא. לפיכך סתם הכתוב בפניו שלא יחליף וקנסו אם החליף ואמר "והיה הוא ותמורתו יהיה קודש", וכל אלו הדברים כדי לכוף את יצרו ולתקן דעותיו.

סברא זו כתב הרמב"ם כסברת עצמו - "יראה לי" - ומכל מקום נמצא לה מקור, ומקורה בפסוק הפותח את הספר וזה הקשר בין הפתיחה והסיום של קרבנות: "לך אזבח זבח תודה ובשם ה' אקרא, נדרי לה' אשלם" כדברי הרמב"ם בעצמו בסוף הל' נדרים:

אמרו חכמים כל הנודר כאילו בנה במה, ואם עבר ונדר מצוה להשאל על נדרו כדי שלא יהיה מכשול לפניו, במה דברים אמורים בנדרי איסור, אבל נדרי **הקדש** מצוה לקיימן ולא ישאל עליהם אלא מדוחק שנאמר "נדרי לה' אשלם".

וביאר הכסף משנה על הא דנדרי הקדש מצוה לקיימן "דברי טעם הם", ולשון זו מקובלת בכס"מ כשנראה לו שזו סברת הרמב"ם עצמו, ומסיים: "ומקרא מסייעו 'נדרי לה' אשלם'".

וסברת הרמב"ם בנדריים היא סברתו בסוף הל' תמורה, שכיון שנדר להקדש רוצה התורה למונעו מלחזור בו, שכן החזרה היא עצת יצר הרע וכך הבין הרמב"ם את הפסוק "לך אזבח זבח תודה ובשם ה' אקרא, נדרי לה' אשלם" ואם כן קשורים היטב הפתיחה והסיום של ספר הקרבנות. וסיום ספר הקרבנות:

ורוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק מגדול העצה לתקן **הדעות** ולישר כל המעשים.

דברים אלו קשורים לפתיחת ספר הטהרה הבא אחריו (תהילים נ"א, י"ב):

לב טהור ברא לי אלוהים ורוח נכון חדש בקרבי.

בפתיחה זו מדגיש הרמב"ם שענין הטהרה, יסודו בטהרת הלב, וטהרת הלב היא מן **הדעות** הרעות הדורשות תיקון כפי שכתב הרמב"ם בסוף הל' טומאת אוכלין:

אף על פי שמותר לאכול אוכלין טמאים ולשתות משקין טמאים, חסידים הראשונים היו אוכלין חולין בטהרה ונוהרין מן הטומאות כולן כל ימיהם, והן הנקראים פרושים, ודבר זה קדושה יתירה היא ודרך חסידות שיהיה נבדל אדם ופורש משאר העם ולא יגע בהם ולא יאכל וישהה עמהם. שהפרישות מביאה לידי טהרת הגוף ממעשים הרעים, וטהרת הגוף מביאה לידי קדושת הנפש מן **הדעות הרעות**, וקדושת

הנפש גורמת להדמות בשכינה שנאמר "והתקדשתם והייתם קדושים, כי קדוש אני ה' מקדשכם".

והם הם הדברים בסוף ספר הטהרה בהל' מקוואות:

דבר ברור וגלוי שהטומאות והטהרות גזירות הכתוב הן, ואינן מדברים שדעתו של אדם מכרעתן והרי הן מכלל החוקים, וכך הטבילה מן הטומאות מכלל החוקים הוא, שאין הטומאה טיט או צואה שתעבור במים אלא גזירת הכתוב היא והדבר תלוי בכוונת הלב... ואף על פי כן רמז יש בדבר, כשם שהמכוון לבו לטהר כיון שטבל טהור ואף על פי שלא נתחדש בגופו דבר, כך המכוון לבו לטהר נפשו מטומאות הנפשות שהן מחשבות האון **ודעות הרעות**, כיון שהסכים בלבו לפרוש מאותן העצות והביא נפשו במי הדעת - טהור. הרי הוא אומר "וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גילוליכם אטהר אתכם". השם ברחמיו הרבים מכל חטא עון ואשמה יטהרנו, אמן.

ברור, אפוא, שהטהרה יסודה בטהרת הלב מן הדעות הרעות, והסיום מבאר את הפתיחה בפסוק "לב טהור ברא לי אלוהים ורוח נכון חדש בקרבי", ופירושו על פי הרמב"ם (בסוף טומאת אוכלין) שהלב הטהור מן הדעות הרעות גורם לרוח שתשפיע על האדם וידמה לשכינה.

סיום ספר טהרה הוא סיום החלק הראשון בספר הי"ד החזקה, העוסק במצוות שבין אדם למקום והכולל עשרה ספרים⁸.

אין פלא, אפוא, שסיים הרמב"ם את החלק הזה בענין **הדעת**, בו פתח את ספרו - "משוך חסדך ליודעיך" - שהוא פתיחה לספר המדע. יתר על כן, הרמב"ם סיים בדימוי הדעת למים "כיון שהסכים בדעתו לפרוש והביא עצמו **במי הדעת** טהור", ואי אפשר שלא להזכר שאף את ספר שופטים, שהוא סיום החלק שבין אדם לחבירו, וסיום כל הי"ד, סיים הרמב"ם באותו דימוי "ומלאה הארץ **דעה** את ה' **כמים** לים מכסים", ומתאימים הדברים לפתיחה "משוך חסדך ליודעיך" כלשון הפסוק: "יריון מדשן ביתך **ונחל** עדניך תשקם, כי עמך **מקור חיים** באורך נראה אור, **משוך** חסדך ליודעיך", אם כן אף פסוק זה עוסק בדימוי הדעת למים ובבקשה למשוך את מי הדעת, מקור חיים ונחל עדניך, ליודעיו.

⁸ שלשה ספרים אלו "עבודה", "קרבנות", "טהרה", עוסקים בסיומם בעניני טעמי המצוות. נראה ששבעה הספרים הראשונים עוסקים בהלכות הנוגעות במישרין לחייו של אדם: דעותיו ומצוות המוליכות אל דעתו יתברך (אהבה), הימים המיוחדים ועניני נשים ואוכלין, דיבור ועבודת הארץ. הלכות אלו נדרשות לאדם, וחיו מחייבים התיחסות לדברים אלו. מה שאין כן בשלשת הספרים העוסקים בקרבנות וטהרה, דברים שאדם מצד עצמו לא היה נדרש אליהם כלל וכלל והם חוקים הרחוקים מן האדם, על כן בהם עוסק הרמב"ם בטעמי המצוות.

טהרת הלב, בה סיים הרמב"ם את ספר טהרה, קשורה לפסוק הפותח ספר נזיקין
הבא אחריו (תהלים קי"ט, ל"ו):

הט **לבי** אל עדותיך ואל אל בצע.

ובהטית הלב אף מסיים הרמב"ם ספר נזיקין:

אם היה אחד שונא ואחד אוהב, מצוה לטעון עם השונא תחילה כדי
לכוף את יצרו הרע.

ספר קנין, הבא אחר נזיקין, קבע לו מקום מיוחד בין "נזיקין" ל"משפטים".
במורה נבוכים בחלוקת ההלכות לקבוצות צירף הרמב"ם "קנין" ו"משפטים"
לקבוצה אחת הכוללת "דיני ממונות התלויות בעסקי בני אדם זה עם זה".

בהלכה הפרידם הרמב"ם וספר קנין מיוחד בזה שעוסק בעסקי בני אדם זה עם זה
בהעברת בעלות על קנינים, ובזה יש לו דמיון מה ל"נזיקין" העוסק בפגיעה בבעלות,
ולכן הוא בא אחר נזיקין. דומה שגם בנפשו של אדם קשורים ספרים אלו, וכשם
שצריך להטות הלב לצד היושר ולא לפגוע בזולת, כן יש להבין עיקר ענינו של אדם
בעולם על מנת שלא לעסוק כל הימים בריבוי קנינים. מבחינה זו יש דמיון בין ספר
קנין לספר זרעים ששניהם עוסקים בעסקי האדם הנוגעים לפרנסתו ורכושו. וכשם
שיסוד ספר זרעים, כפי שנתבאר, הוא שנתבאר, הוא בהבנה שצרכי העולם הזה הם טפלים ביחס
לעיונו של אדם ותלמודו, כן גם ספר קנין. לכן פותח הרמב"ם ספר זה בפסוק (משלי
ד', ז):

ראשית חכמה קנה ובכל קנייך קנה בינה.

ללמדך שקנין החכמה הוא הקנין האמיתי ביותר. ונתבארו הדברים במורה
נבוכים (ח"ג פנ"ד) שם כתב הרמב"ם שארבע שלמויות יש, הגרועה היא שלמות
הרכוש, וגרועה היא שאינה קשורה בעצמותה לאדם אלא חיצונית לו ויכול להיות
אדם שלם עם מעט רכוש ואדם שפל עם הרבה, ולא הרכוש הוא שקובע את מדרגתו
של האדם. והשלמות המעולה והעצמית היא: "השגת המעלות ההגיוניות כלומר
ציור מושכלות המביאות להשקפות אמיתיות בענינים האלוהיים וזו התכלית
הסופית".

זה אם כן פירוש הפתיחה לספר הקנין, ומטרתה לבאר הקנין האמיתי העצמי
לאדם שאינו תלוי בדעת אחרים כמכירת רכוש וכדומה וכל כולו תלוי רק באדם
עצמו.

וקשורים הדברים לסיום הל' זכיה ומתנה⁹:

הצדיקים הגמורים ואנשי מעשה לא יקבלו מתנה מאדם אלא בוטחים
בה' ברוך שמו לא בנדיבים, והרי נאמר "ושונא מתנות יחיה".

⁹ מבחינת נושא הקנין זהו סיום הספר, שאר עניני הספר אינם קשורים לקנין אלא בעקיפין.

וקרובים הדברים למה שכתב בספר זרעים בפתיחתו וסיומו ובמיוחד (כציון המגיד משנה) בסיום מתנות עניים "ברוך הגבר אשר יבטח בה'".
 וסיום ספר קנין בהל' עבדים¹⁰ במדות חסידות של ישראל כלפי עבדיהם:

... אבל זרעו של אברהם אבינו והם ישראל שהשפיע להם הקב"ה טובת התורה וצוה אותם בחוקים ומשפטים צדיקים, רחמנים הם על הכל וכן במדותיו של הקב"ה שציוונו להדמות בהם הוא אומר "ורחמיו על כל מעשיו" וכל המרחם מרחמין עליו שנאמר "ונתן לך רחמים ורחמך והרבך".

ומשפטים צדיקים קשור לספר המשפטים הבא אחר קנין ופוחח בפסוק (תהלים קי"ט, ז):

אורך ביושר לבב בלמדי משפטי צדקך.

ופירושו שבלמדנו משפטי צדקך ואנו רואים גדולת צדקו של הקב"ה אנו מודים על כך שזיכנו הקב"ה במצוותיו ומדותיו.
 החשיבה על מדותיו של הקב"ה, בה סיים ספר קנין, היא היסוד עליו בנוי סיום ספר משפטים:

אף על פי שאין האפוטרופוס צריך לעשות חשבון, כמו שביארנו, צריך לחשב בינו לבין עצמו לדקדק ולהזהר הרבה מאביהן של אלו היתומים שהוא רוכב ערבות שנאמר "סלו לרוכב בערבות וגו' אבי יתומים וגו'".

וכבר דרשו חכמים (עי' מגילה ל"א ע"א): "כל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענותנותו, שנאמר 'רוכב ערבות וגו' אבי יתומים'".
 וסיום זה הוא פתיחה לספר שופטים שכן כתוב "אבי יתומים דייין אלמנות", ואף השופטים צריכים ללמוד ממדותיו של הקב"ה בישבם למשפט. ופתיחת ספר שופטים קשורה אף היא לדין האומללים (משלי ל"א, ט):

פתח פיך שפט צדק ודין עני ואביון.

והיא המשך ל"דיין אלמנות".

וסיום ספר שופטים, הוא סיום הי"ד החזקה, קשור לפתיחת הי"ד בספר המדע הפותח במצות ידיעת ה':

¹⁰ הסיום בהל' עבדים אף אותו יש לקשור ליסוד של קנין הדעת, שכן מעבד למדנו שדעת היא הקנין הטוב לאדם, ואף אם הוא עבד אין דעתו משועבדת לבעליו והיא נשארת שלו, כמבואר בדין עבד שהזיק שבעליו פטור, ובהגדרת האחרונים: שאין בעלות על בעל דעה, שדעתו של אדם לעולם היא שלו והוא אחראי למעשיו אף בהיותו עבד, ולכן יש לכבדו ולהתיחס אליו כמבואר בסוף הל' עבדים "כבטן עושני עשהו", שיש לו ישות עצמית בדעתו, ואף מזה יש ללמוד ש"ראשית חכמה קנה חכמה ובכל קנייך קנה בינה".

ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהיה מושפעת הרבה וכל המעדנים מצויין כעפר, ולא יהיה עסק כל העולם **אלא לדעת את ה' בלבד**, ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו **דעת בוראם** כפי כח האדם שנאמר "כי מלאה הארץ **דעה את ה'** כמים לים מכסים".